

ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРОБЛЕМИ СТАНУ ВИЩОЇ ОСВІТИ У ДОНЕЦЬКІЙ ОБЛАСТІ

Визначено та обґрунтовано основні проблеми й особливості вищої освіти у Донецькій області. Проаналізовано сучасний стан вищої освіти у Донецькому регіоні в умовах демографічного спаду народжуваності населення та посилення конкуренції вищих навчальних закладів.

Определены и обоснованы основные проблемы и особенности высшего образования в Донецкой области. Проанализировано современное состояние высшего образования в Донецком регионе в условиях демографического спада рождаемости населения и усиления конкуренции высших учебных заведений.

Basic problems and features of higher education of the Donetsk region are certain in the article and grounded. The modern state of higher education in the Donetsk region in the conditions of demographic slump of birth-rate of population and strengthening of competition of higher educational establishments is analysed.

Постановка проблеми. В умовах посилення глобальної конкуренції все більш очевидним стає суперництво та поширення конкурентних засад у діяльності вищих навчальних закладів, які часто перебирають на себе не лише освітні функції, а й дослідницькі, а це, як відомо, ще донедавна вважалося прерогативою наукових центрів та інститутів. Боротьба за студентів і тих, хто може потенційно відшкодувати своє навчання, стала основною дилемою багатьох вищих навчальних закладів і засвідчила їхню спроможність знайти свою оптимальну, конкурентоспроможну нішу на ринку освітніх послуг.

Водночас рівень конкурентоспроможності вищої освіти забезпечується інвестиційною привабливістю. Але перш ніж формувати поле для потенційних капіталовкладень, слід оцінити сучасний стан та проблеми розвитку вищої освіти.

Аналіз досліджень та публікацій. Сучасна освітня система є доволі складним структурним об'єктом, який потребує комплексного підходу до вивчення. Саме на підвищення значущості системи поширення знань вказує Ф.Фукуяма [9], підкреслюючи те, що саме вища освіта лежить в основі розвитку соціального капіталу, який є важливою передумовою формування сильної та конкурентоспроможної держави.

На думку російського дослідника Сабурова [5], саме інтелектуальний капітал може забезпечити формування ефективного менеджменту на державному рівні. Заслуговує на увагу також точка зору вітчизняної дослідниці О. М. Мелешко [3], яка вважає, що конкурентоспроможність вищої освіти залежить від якості підготовки науково-педагогічного складу.

Перш ніж розглядати кінцевий результат освітніх послуг, насамперед необхідно зазирнути в саму систему вищої освіти та визначити деякі особливості.

Мета статті полягає у визначенні та обґрунтуванні особливостей та проблем сучасного стану вищої освіти у Донецькій області.

Виклад основного матеріалу. Структура сучасної вищої освіти України має національні особливості, але вона побудована у певній відповідності до освіти розвинутих країн світу й складається з загальної, професійної та післядипломної.

Сьогодні всього в системі вищої освіти Донецької обл. навчається 172250 студентів. За роки незалежності України чисельність студентів на 10 тис. населення зросла з 310 до 512 осіб [7].

Це сталося завдяки:

- поступовому нарощуванню обсягів державного замовлення;
- запровадженню багатоканального фінансування вищої освіти, у тому числі поширення платного навчання;
- створенню вищих навчальних закладів недержавної форми власності та збільшенню кількості відокремлених підрозділів (філій університетів);
- створенню вищих навчальних закладів державної форми власності галузевого напрямку;
- постійному оновленню спеціальностей і програм підготовки фахівців.

Вища школа Донецької області готує фахівців за 76 напрямками та 584 спеціальностями (гуманітарні, соціальні та природо-технічні науки) і дозволяє задовольнити потреби всіх галузей народного господарства країни. Розподіл чисельності студентів за напрямками та спеціальностями у містах та районах Донецької області розглянемо у табл. 1.

Законодавчо в системі вищої освіти України встановлено три освітньо-кваліфікаційні рівні, які характеризують освіту за ознакою ступеня сформованості інтелектуальних якостей особистості, достатніх для продовження освіти й отримання відповідної кваліфікації. Це неповна вища освіта – 2–3 роки, базова вища освіта – 3–4 роки, вища освіта – 5–6 років. Освітньо-кваліфікаційні рівні кваліфікований робітник, молодший спеціаліст, бакалавр, спеціаліст, магістр відповідають певним рівням професійної діяльності.

Станом на 2010 рік, мережа вищих навчальних закладів охоплює всю територію Донецької області і налічує 82 вищих навчальних заклади всіх форм власності (табл.1) [7].

Таблиця 1. Розподіл вищих навчальних закладів за формами власності у Донецькій області в 2010/2011 навч. р.

Показники	Державна форма власності		Комунальна форма власності		Приватна форма власності	
	Кількість закладів	Чисельність студентів	Кількість закладів	Чисельність студентів	Кількість закладів	Чисельність студентів
Всього, у тому числі:	48	147772	20	7921	14	15922
училища	-	-	17	6126	-	-
коледжі	6	4760	2	1589	1	379
технікуми	27	24655	1	206	1	750
академії	3	18795	-	-	1	2063
інститути	3	8374	-	-	10	9763
університети	9	91188	-	-	1	2967

Цей потужний потенціал Донецької області дозволяє готувати висококваліфікованих фахівців з вищою освітою різних освітніх та освітньо-кваліфікаційних рівнів.

З погляду на подальші можливі траєкторії навчання і зайняття відповідних посад, освітньо-кваліфікаційні рівні «спеціаліст» і «магістр» еквівалентні, але ці рівні відрізняються направленістю підготовки відповідно до їх освітньо-професійних програм.

Залежно від рівня цих програм в Донецькій області визначено статус навчального закладу за чотирма рівнями акредитації:

– заклади першого рівня акредитації (технікум, училище, вище професійно-технічне училище) готують фахівців зі спеціальностей освітньо-кваліфікаційного рівня молодшого спеціаліста;

– заклади другого рівня акредитації (коледж) готують фахівців зі спеціальностей освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра;

– заклади третього рівня акредитації (інститут, академія, університет) готують фахівців зі спеціальностей освітньо-кваліфікаційних рівнів бакалавра та спеціаліста. Освітньо-кваліфікаційні рівні «спеціаліст» і «магістр» є еквівалентними, але до вищих навчальних закладів, які готують магістрів, висуваються додаткові вимоги щодо фундаментально-наукових компонентів освіти та якості підготовки науково-педагогічних працівників;

– заклади четвертого рівня акредитації (університет, академія) готують фахівців зі спеціальностей освітньо-кваліфікаційних рівнів бакалавра, спеціаліста і магістра.

Донецька область має 27 вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації та 55 – I–II рівнів. Проаналізуємо зміни кількості вищих навчальних закладів за 2005–2011 роки (табл. 2) [7].

Таблиця 2. Вищі навчальні заклади Донецької області за рівнями акредитації протягом 2005–2011 рр.

Показники	I–II рівнів акредитації					III–IV рівнів акредитації				
	2005/06	2007/08	2008/09	2009/10	2010/11	2005/06	2007/08	2008/09	2009/10	2010/11
Кількість закладів	63	62	60	57	55	27	27	27	27	27
У тому числі: за державною формою власності	61	60	58	55	53	15	15	15	15	15
комунальною і приватною	2	2	2	2	2	12	12	12	12	12
Чисельність студентів, осіб	56789	52849	47275	39100	38465	160320	161670	155315	142174	133150
Прийнято студентів	18749	16387	12603	9568	15043	37638	36065	30275	25204	27261
Випущено студентів	16062	16192	14717	13810	12589	30217	32180	25935	39199	38069
Чисельність студентів у розрахунку на 10000 населення, осіб	123	115	105	87	86	347	353	345	315	295

Аналізуючи наведені дані визначимо, що з 2005 до 2011 року спостерігається стійка тенденція зниження кількості навчальних закладів I-II рівнів акредитації. Це обумовлено тим, що ці вищі навчальні заклади готують фахівців лише зі спеціальностей освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр». А сучасний попит на освітянські послуги вимагає одночасного існування в одному навчальному закладі рівня бакалавра та спеціаліста або магістра, про що свідчить незмінна кількість вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації.

Зниження кількості студентів у вищих навчальних закладах як I-II, так і III-IV рівнів акредитації обумовлено станом демографічної ситуації в цілому по країні.

Проаналізуємо та визначимо особливості у процесах формування контингенту студентів за віком (табл. 3) [7].

Таблиця 3. Розподіл чисельності студентів за віком (кількість повних років, які виповнилися на 01.01.2011 р.)

	У ВНЗ I-II рівнів акредитації				У ВНЗ III-IV рівнів акредитації			
	Усього студентів, осіб	у тому числі за формами навчання			Усього студентів, осіб	у тому числі за формами навчання		
		денною	вечірньою	заочною		денною	вечірньою	заочною
Кількість студентів, у тому числі за віком	38465	29817	176	8472	133150	76774	13	56363
14 років і менше	44	44	-	-	-	-	-	-
15 років	2637	2637	-	-	1480	1479	-	1
16 років	6146	6140	-	6	3317	3257	-	60
17 років	7855	7601	-	254	12145	11241	-	904
18 років	7694	7129	1	564	15991	13587	-	2404
19 років	4545	3865	4	676	18549	13892	2	4655
20 років	2039	1299	2	738	19426	13260	2	6164
21 рік	1067	449	5	613	18524	11564	-	6960
22 роки	764	185	6	573	11887	5354	-	6533
23 роки	711	88	7	616	6883	1698	2	5183
24 роки	609	69	10	530	4732	509	2	4221
25 років	598	51	8	539	3586	291	1	3294
26 років	516	32	9	475	2771	162	1	2608
27 років	460	30	4	426	2289	103	-	2186
28 років	385	28	4	353	2026	54	-	1972
29 років	342	17	7	318	1745	47	1	1697
30–34 роки	1091	86	48	957	4118	152	2	3964
35 років і старші	962	67	61	834	3681	124	-	3557

Наведені дані підкреслюють таку тенденцію, що вік більшої кількості студентів коливається від 17 до 21 років. Зауважимо, що серед осіб віком від 30 років і старших також є студенти, зацікавлені в продовженні освіти у вищих навчальних закладах Донецької області.

Стратегічне значення у розвитку навчальних закладів займає питання фінансування, яке спрямоване на підвищення якості освітніх послуг та їх відповідності сучасним вимогам. Фінансування здійснюється з різних джерел. Контингент студентів за джерелами фінансування на сьогодні відображено у табл. 4 [6].

Зазначимо, що у вищих навчальних закладах I-II рівнів акредитації більша частка студентів навчається за кошти державного бюджету, а у вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації більша кількість студентів навчається за рахунок фізичних осіб.

Для потенційних інвесторів особливий інтерес становлять вища освіта, післядипломна освіта та підготовка науково-педагогічних кадрів, які забезпечують фундаментальну наукову, професійну та практичну підготовку, одержання громадянами освіти відповідно до їхнього покликання, інтересів і здібностей, удосконалення наукової та професійної підготовки, перепідготовку і підвищення кваліфікації.

Наукові і науково-педагогічні кадри вищої кваліфікації (кандидати і доктори наук) готуються через аспірантуру (ад'юнктуру), докторантуру та стажування зі спеціальностей творчих (мистецьких) напрямів у вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації, інститутах Національної академії наук України і галузевих науково-дослідних установах.

Наведемо та проаналізуємо стан щодо кількості кандидатів та докторів наук у містах та районах Донецької області (табл. 5) [6].

Міста та райони	У ВНЗ I-II рівнів акредитації					У ВНЗ III-IV рівнів акредитації				
	Усього студентів, осіб	у тому числі навчаються за рахунок				Усього студентів, осіб	у тому числі навчаються за рахунок			
		державного бюджету	місцевих бюджетів	юридичних осіб	фізичних осіб		державного бюджету	місцевих бюджетів	юридичних осіб	фізичних осіб
Область	38465	19537	5634	32	13262	133150	54286	212	78652	
Донецьк	16227	7949	2376	25	5877	86013	35031	198	50784	
Артемівськ	2900	940	812	-	1148	-	-	-	-	
Горлівка	1757	1001	342	-	414	2956	1579	-	1377	
Дзержинськ	753	401	64	-	288	-	-	-	-	
Єнакієве	1920	1582	-	-	338	-	-	-	-	
Костянтинівка	408	-	358	-	50	-	-	-	-	
Краматорськ	534	396	-	-	138	12018	4493	-	7525	
Красноармійськ	491	-	419	-	72	-	-	-	-	
Макіївка	3368	1422	732	2	1212	10037	4023	14	6000	
Маріуполь	2295	1116	355	-	824	14880	6062	-	8818	
Селидове	934	522	-	-	412	-	-	-	-	
Слов'янськ	2362	1319	-	-	1043	7246	3098	-	4148	
Сніжне	517	326	-	-	191	-	-	-	-	
Торез	1176	456	176	-	544	-	-	-	-	
Шахтарськ	700	420	-	-	280	-	-	-	-	
Ясинувата	629	579	-	-	50	-	-	-	-	
райони										
Амвросіївський	446	412	-	-	34	-	-	-	-	
Волноваский	580	288	-	5	287	-	-	-	-	
Старобешівський	468	408	-	-	60	-	-	-	-	

Таблиця 4. Кількість студентів вищих навчальних закладів за джерелами фінансування їх навчання у містах і районах Донецької області в 2010/2011 навч. р.

Таблиця 5. Наукові ступені та учені звання викладацького складу ВНЗ III-IV рівнів акредитації в 2010/2011 навч. р. у містах та районах Донецької області

	Педагогічні працівники			
	ті, що мають науковий ступінь		ті, що мають учене звання	
	кандидати наук	доктори наук	доценти	професори
Область	4268	886	2910	730
Донецьк	3081	702	2108	568
Горлівка	97	9	63	7
Краматорськ	269	38	183	36
Макіївка	268	51	188	47
Маріуполь	332	70	206	58
Слов'янськ	221	16	162	14

Слід зауважити, що основна кількість науково-педагогічних працівників, які мають наукові ступені кандидатів та докторів наук, знаходиться в м. Донецьку, і лише незначна кількість працює у периферійних містах та районах області.

Враховуючи, що науковий потенціал є основним показником діяльності вищих навчальних закладів, наведемо дані та проаналізуємо динаміку підготовки аспірантів та докторантів у 2005–2009 рр. (рис. 1, 2).

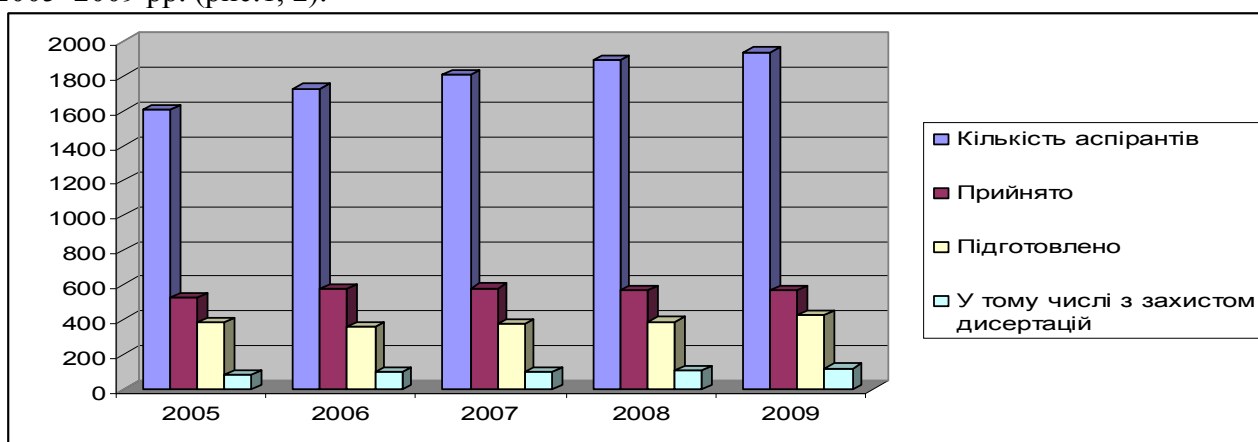

Рис. 1. Динаміка підготовки аспірантів в 2005–2009 рр.

Щороку кількість аспірантів збільшується. У 2009 р. їх налічувалося 1,9 тис. осіб, що на 20,6% більше, ніж у 2005 р.

Із загальної кількості аспірантів, які проходили навчання в аспірантурі у 2009 р., 81,8% навчалися за рахунок державного бюджету, 16,7% – на комерційній основі, 1,5% – за рахунок інших джерел фінансування [7].

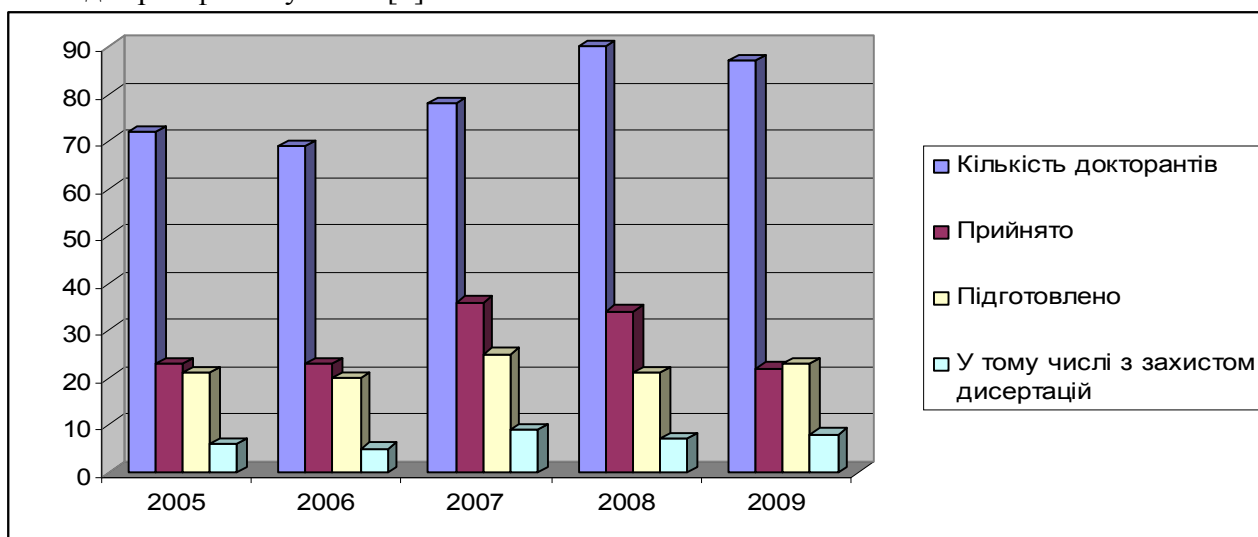

Рис. 2. Динаміка підготовки докторантів у 2005–2009 рр.

Переважає більшість докторантів – 95,8% їх загальної кількості, навчалися за рахунок державного бюджету, 4,2% – на комерційній основі [7].

Висвітлюючи сучасний стан та проблеми вищої освіти, автор статті вважає доцільним вказати на досягнення та перешкоди, які були на шляху входження до європейського освітнього простору.

Україна з її 48 млн. населення має один із найвищих у світі індексів освіченості (98%) і величезний людський інтелектуальний потенціал (індекс освіченості – це кількість письменних громадян України у відсотках). Але виклики сьогодення вимагали певного реформування освіти, і ще 1991 року було прийнято Закон «Про освіту», яким вперше було введено ступені бакалавра та магістра. Фактично була запроваджена ступенева освіта раніше, ніж у багатьох країнах Європи, але при цьому вона не вирішила важливі структурні проблеми, які залишилися від минулої централізованої економіки, і ті, що виникли за час незалежності держави у зв'язку з особливостями перехідного періоду [3].

Серед них варто зазначити такі:

1) надлишкова і недостатньо збалансована з потребами суспільства та ринку праці кількість напрямів (76) і спеціальностей (584), за якими готують фахівців з вищою освітою. У кращих же світових системах вищої освіти їх як мінімум удвічі менше, вони укрупнені й більш універсальні;

2) недостатнє визнання у суспільстві рівня «бакалавр» як кваліфікаційного рівня;

3) наявність розриву між освітянами і роботодавцями, між сферою освіти і ринком праці;

4) недостатнє розуміння рівнів «спеціаліст» і «магістр» у межах практичної реалізації попиту та пропозиції на ринку праці;

5) сектор вищої освіти не бере на себе роль лідера у проведенні передових наукових досліджень у закладах освіти, які є основою елітної університетської підготовки;

6) неадекватно до потреб суспільства у фахівцях з вищою освітою діє така розповсюджена ланка освіти, як технікуми, коледжі й вищі професійно-технічні училища, які на початку незалежності України штучно було віднесено до системи вищої освіти;

7) ще не відбулося реформування для умов ринкової економіки системи підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів, що не дозволяє реалізувати повною мірою принцип «освіта через усе життя»;

8) рівень автономії вищих навчальних закладів значно нижчий від середньоєвропейського, зокрема, у питаннях фінансової самостійності, структури і обсягів підготовки фахівців із вищою освітою [3].

Ці та інші перешкоди погіршують розпізнавання нашої системи вищої освіти зовнішнім світом, погіршують мобільність наших студентів, викладачів і науковців у межах європейського освітнього простору і ринку праці. А головною проблемою вищої освіти України є відсутність критеріїв інвестиційної привабливості для потенційних капіталовкладників, які могли б значно підняти рівень вищої освіти України серед країн Європейського Союзу.

Існуюча система навчання, яка включає навчальні заклади Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, відомчого підпорядкування (інститути, курси, центри підвищення кваліфікації тощо) і підрозділи післядипломної освіти у вищих навчальних закладах, має суттєві вади та потребує постійного зростання інвестицій. Це формує низку таких проблем: вузькопрофільність навчання, відсутність висококваліфікованих кадрів, неможливість впровадження у навчальний процес останніх досягнень науки і техніки, неспроможність забезпечити безперервну освіту, що базується на системі кредитів, складнощі з визнанням документів про післядипломне навчання.

Отже, для пристосування існуючої системи післядипломної освіти до потреб суспільства та ринку праці, рекомендуємо створити навчально-наукові виробничі комплекси при вищих навчальних закладах, окремі складові яких уже існують при деяких національних університетах і забезпечують безперервну освіту. Таким комплексам слід здійснювати доузівську підготовку, навчання для здобуття вищої освіти, післядипломне навчання. Але впровадження цих комплексів вимагає залучення фінансування як з боку державного сектора, включаючи державний бюджет, галузеві інвестиції, так із боку приватного сектора та Міжнародних освітянських програм (TEMPUS, IREX та інші). Суттєвим напрямом реформування вищої освіти є сприяння європейській співпраці в галузі гарантії якості освіти, якій в Болонському просторі приділяється особлива увага.

Автор зазначає, що наявна структура системи контролю якості в Україні є трирівневою і передбачає залучення недержавних експертних організацій. Вона містить: державну систему оцінки якості (включаючи стандарти освіти й акредитацію), контроль на рівні навчального закладу та участь недержавних структур, що забезпечують суспільну експертизу і враховують вимоги ринку праці.

Безумовно, всі критерії оцінки якості мають бути визнані міжнародними організаціями з якості. Сьогодні стан системи вищої освіти характеризується тим, що деякі аспекти проблеми оцінювання якості підготовки фахівця, створення вищим навчальним закладом власної системи оцінювання недостатньо вирішені. Це пояснюється стрімким зростанням вимог до су-

часного фахівця, серед яких перше місце посідає здатність до самонавчання і неперервного виробництва знань. Тому, на нашу думку, потребують дослідження наступні проблеми: порівняння різноманітних підходів до оцінювання якості вищого навчального закладу; створення системи якості вищої освіти; уточнення суті поняття «якість підготовки фахівця»; взаємозв'язок таких понять, як «модель фахівця», «освітньо-професійна підготовка фахівця» з процедурою проведення комплексної оцінки якості підготовки фахівця у ВНЗ; оптимальний відбір сукупності показників для оцінки якості; узагальнення досвіду зарубіжних та українських університетів стосовно створення системи оцінювання якості підготовки випускників.

Висновки. Проаналізувавши різні джерела статистичної інформації та вивчивши міжнародний досвід розвитку вищої освіти різних країн підкреслимо, що значна кількість відповідних показників щодо Донецької області є відповідними до світових стандартів. Дослідження особливостей та розв'язання проблеми розвитку потребують специфічних управлінських заходів: інвестиційних та інноваційних програм.

Література

1. Канівець П. І. Моделі та методи оцінки якості підготовки та підвищення конкурентоздатності спеціалістів / П.І. Канівець // Соціальна економіка та політика. – 2009. – №4. – С.46–53.
2. Логачев В.А. Система качества для образовательных услуг / В.А. Логачев // Высшее образование в России. – 2010. – № 1. – С. 20–24.
3. Мелешко О. М. Вища школа: соціальні технології діяльності. – К.: НІСД, 2008. – 342 с.
4. Похолков Ю.В. Обеспечение и оценка качества высшего образования / Ю.В. Похолков // Высшее образование в России. – 2010. – № 2. – С. 12–27.
5. Сабуров Е.Ф. Образование и инвестиции / Е.Ф. Сабуров // Экономика образования. – 2006. – №3. – С.27–35.
6. Статистичний збірник «Соціальні індикатори рівня життя населення Донецької області за 2009 рік». – Донецьк: Головне управління статистики у Донецькій області, 2010. – С.49–55.
7. Статистичний збірник «Вищі навчальні заклади Донецької області 2010/2011 навчального року». – Донецьк: Головне управління статистики у Донецькій області, 2011. – 103 с.
8. Суслов А.Г. Система оценки качества подготовки специалиста / А.Г.Суслов // Качество. Инновации. Образование.– 2005. – № 3. – С. 58–61.
9. Фукуяма Ф. Социальное государство. Управление и мировой порядок в XXI веке, Ф. Фукуяма. – М. : Вильямс, 2006. – 450 с.
10. Monk D.H. Educational finance. – N.Y.: MacGrow Hill, 2009. – 241 p.